

KAPITEL 6

Sökandet efter en nationell identitet

Vid sekelskiftet 1800 kunde en förändring ses i hur konstnärer betraktade sig själva i förhållande till landskapet. Ett ofta framhållet tema i konsthistorieskrivningen är att det romantiska genombrottet medförde en förändrad syn på konstnärens identitet. Under denna period blev geniet en central figur, och landskapsmåleriet var en konstform där detta geni uttrycktes tydligast.

Naturen som själens spegel är ett återkommande tema i det romantiska landskapsmåleriet, med Caspar David Friedrichs målningar som de främsta exemplen. Mindre känt är att tecknande amatörer som Axel Fredrik Cederholm vid samma tid också intresserade sig för konstnärens identitet och relation till landskapet. Detta blir uppenbart i de exempel som jag vill lyfta fram.

I denna sista del, som jag har valt att kalla *Landskap och självsyn*, undersöker jag genom några exempelstudier landskapsmåleriets funktion vid sekelskiftet 1800 inom konstgrafik, inredningar och måleri. Syftet är att belysa det sociala rum som konsten ingick i och där Axel Fredrik Cederholm verkade, men också ge en fördjupad förståelse för vilka dessa amatörer var som, sida vid sida med professionella, var verksamma i konstlivet.

◀ Axel Fredrik Cederholm, "Interieur af K Gustafs kammare på Ornäs. Tecknad efter naturen af A. F. Cederholm, 1811". Uppsala universitetsbibliotek.

Vi återvänder till åren runt 1800 då Axel Fredrik Cederholm var elev och skulle välja bana. Just vid denna tid var ett lokalt förankrat och nationellt betingat landskapsmåleri populärt i det bildade skikt som gick på konstutställningar, köpte böcker och tog del av landskapsmåleri och grafik. Under dessa år ställde måleriprofessorn Elias Martin ut landskapsmåleri i olja, topografiska vyer från Mälardalen, samt teckningar, bland annat en färglagd teckning föreställande Karleby vattenfall.

Martins position i svenskt konstliv hade varit stark alltsedan hemkomsten från England 1780. Då lanserade han ett landskapsmåleri med luftiga utsikter över mjuka böljande landskap och topografiska vyer av bruk, gruvor och herrgårdar. Avgörande hade de impulser varit som han fått från det engelska konstlivet där ett nationellt landskapsmåleri blomstrade på en kommersiell marknad. Han och brodern Johan Fredrik Martin hade vistats i England under 1770-talet, Elias etablerade sig som landskapsmålare med ateljé i London och Johan Fredrik utbildade sig till grafiker. Planen var att återvända till Sverige och lansera ett nationellt inriktat landskapsmåleri.²¹⁹

Bröderna Martin och Svenska Vuer

I januari 1780 undertecknade bröderna Elias och Johan Fredrik Martin i London en skrivelse till Gustav III som de skickade med Sveriges diplomatiska sändebud. Där beskriver Elias Martin vad han ämnade göra efter sin återkomst till Sverige:

Plan af mine tillämnade företaganden i Sverige.

1. Igenom Swenska historien göra mig underrättad om märkwärdige Ställen i Riket Så i anseende till belägenheten Som Historiska händelser – både i förflutne och nyare tider.

2. Ifölje där af Sommar tiden företaga Resor kring landet och Sorgfälligt göra Ritningar på Slika Ställen med Annotationer om Bygnaders Storlek, och Proportion, med Remarquer m.m. om Fällkets Seder, Åkerbruk och fiske Redskap, – i ett ord Characteren af de Orter jag reser igenom för att deraf taga Ämnen till Målningar – dessa afwännämnde Delar blefwo då mäst mitt eget arbete.

3. Min bror Johan Fred. Martin bestrider egentli(gen) graveringen, och han åtager Sig att lära gossar gravuren i Synnerhet den Sorten som göres med Streck. [---].²²⁰

Genom studiet av historien skulle märkvärdiga ställen i Sverige i förfluten och nyare tid väljas ut. Sommartid planerade han att resa i landet och göra anteckningar om byggnaders storlek och proportioner samt om folkets seder, åkerbruk och fiskeredskap. I framställningen av plåtar för tryckning av grafiska blad ville han engagera sin bror. Arbetsfördelningen mellan dem var klar: Elias Martin var den som gjorde förlagorna i teckning och akvarell och Johan Fredrik stod för gravyren. Johan Fredrik hade också i uppgift att lära upp ”gossar” i denna teknik så att de hade en skara lärjungar som bistod dem i arbetet. Det skulle senare bli *Martins Schola*.

Avslutningen på skrivelsen till Gustav III är inte mindre intressant:

6. Skola wi på alt sätt wara omtänkte att upprätta en Utrikes Export af våra arbeten, i håpp det försäljningen will gå af Sig Sjelf, enär priset är billigt och Arbetet godt.²²¹

Projektet att resa runt i landet och teckna motiv från skilda delar av Sverige var alltså inte enbart i syfte att väcka nationella känslor hos en inhemsk publik, utan tänktes också kunna bli en exportprodukt. Möjligen hade bröderna

idén att svenska vyer skulle kunna vara något för utländska besökare att ta med hem som souvenir från Sverige, eller att det svenska landskapet skulle skattas lika högt som det engelska och ge upphov till grafiska tryck som genom förlag såldes utomlands. I de svenska herrgårdsbiblioteken fanns gott om topografiska reseskildringar med beskrivningar av det engelska landskapet, så varför skulle det inte finnas motsvarande intresse för det svenska?²²²

Den grafiska tekniken möjliggjorde ett lägre styckpris när plåtarna väl var gjorda; genom lärjungarnas förvärvade kunskaper var produktionen och ”industrin” redan i gång. I England fanns redan en begynnande turism till märkvärdiga och natursköna platser. I Sverige var resandet ännu inte i en sådan omfattning att det går att tala om turism. Bröderna Martin var något på spåren men kanske för tidigt ute med denna tanke.

Elias och Johan Fredrik Martins gemensamma projekt blev dock inte av som först var tänkt. Istället skulle de gå åt varsitt håll. Bröderna samarbetade mycket under den tid de båda vistades i England och i Stockholm under första hälften av 1780-talet, då de drev grafikskolan. Men när Johan Fredrik ville gå sin egen väg och bli sedd och bekräftad på egna meriter, tycks det inte ha varit till storebrors belåtenhet, och en brytning mellan dem inträffade.²²³

Mellan åren 1784 och 1787 företog Johan Fredrik Martin egna resor i Sverige sommartid. Belägg finns för att flera av dem gjordes i sällskap med ämbetsmannen och amatören Jonas Carl Linnerhielm och/eller eleven Per Nordquist. Jonas Carl Linnerhielm var som amatör både författare och målare, och betraktade Johan Fredrik Martin som en av sina främsta läromästare.²²⁴ Frukten av Johan Fredrik Martins eget konstnärskap var bland annat serien *Utsigter öfver Stockholm*, som publicerades 1797. Han skulle också komma att slutföra projektet *Svenska Vuer* i eget namn.

Arbetet med gravyrerna pågick under hela 1790-talet, men de publicerades först från och med 1805 som kolorerade akvatintlavyrer i stort format, avsedda att bindas in till ett planschverk eller monteras inom glas och ram på en vägg. Akvatint är en teknik som använder syra för att skapa ett djuptryck på en kopparplåt. Denna metod hade Johan Fredrik Martin lärt sig av militären och amatörgrafikern Anders Fredrik Skjöldebrand som 1799 gav ut planschverket *Voyage pittoresques au Cap Nord* i akvatintetsning, delvis med Johan Fredrik Martins hjälp.²²⁵

Förutom utsikter från Stockholm och olika landsortsstäder föreställer planscherna de kungliga slotten, några vattenfall och en del gruv- och bruksbilder samt två interiörer med hantverkare i arbete. Anders Fredrik Skjölde-

brand var en av sekelskiftets många tecknande militärer som gjorde framträdande insatser i konstlivet, men han var ingen frekvent utställare vid akademien. På 1803 års utställning medverkade han dock med en gravyr med titeln ”Utsigt af Torneå Stad, aftagen den tid, då midnatts Solen icke går ned under HORIZONTEN”. Denna gravyr hade varit föremål för kontrovers då teckningen som låg till grund för den hade kopierats och förvanskats av reskamraten Giuseppe Acerbi, som publicerade den i eget namn. Skjöldebrands avsikt med att ställa ut gravyren var förmodligen att visa upp originalet och få det erkänt som sitt verk.

Några av plåtarna i *Svenska Vuer* är gjorda efter förlagor av andra konstnärer än Johan Fredrik Martin, bland annat Elias Martin. Axel Fredrik Cederholm bidrog med en förlaga till gravyren över Ulriksdals slott och Jonas Carl Linnerhielm med två utsikter från Älvkarleby. Johan Fredrik Martin stod dock huvudsakligen för såväl förlagor som gravyrer.

Johan Fredrik Martin ställde ut ett av motiven i *Svenska Vuer* på 1805 års utställning, en panoramabild av Stockholm från Mosebacke graverad *au lavis*, det vill säga akvatint. Enligt katalogen med följande motivbeskrivning:

*Utsigt af Stockholm, från Mose-Backe, en Högd och Vårdshus på Södermalm, hvarest från man, med en blick, öfverser hela Staden, och dess alldeles makalösa belägenhet, emellan Mälaren och Saltsjön.*²²⁶

Fler blad ur *Svenska Vuer* visades under 1806 och de därpå följande åren, med en notering i 1806 års utställningskatalog om att de hörde till sviten *Svenska Vuer* som gavs ut med subskriptionsvillkor. De som subskriberade (förbetalade) för denna samling erhölet exemplar av respektive gravyr av vaktmästare Malmström.²²⁷

Ingenting av det Elias Martin visade på akademien var nytt och oprövat, men år 1804 ställde han ut den nyproducerade grafiska serien *Herrens bön Fader Vår* jämte ett par målningar med Kristus-motiv. Det religiösa måleriet var frukten av en personlig kris på 1790-talet och får ses som en omsvängning i Elias Martins konstnärskap mot ett mer visionärt innehåll. Tonen är nu mörkare och

- ◀ "Kungliga lustslottet Ulriksdal". Gravyr av Martin Rudolf Heland efter teckning av Axel Fredrik Cederholm. Ur *Svenska vyer*. Kungliga biblioteket.

naturen mer dramatisk, med oväderslandskap och blixtar. Elias Martins tilltagande blindhet riktade synen inåt mot den religiösa visionen, där landskapet blev en förmedlare av känslstyrkan i motivet. Den inriktning som Elias Martins konstnärskap skulle ta vid sekelskiftet 1800 var helt i linje med hur landskapsmåleriet utvecklades internationellt. Den 16 år yngre brodern Johan Fredrik, som hela sitt liv hade stått i skuggan av sin bror, skulle mot sekelskiftet 1800 få njuta erkännande som grafiker och konstnär i egen rätt.

Louis Belanger och Trollhättefallen

Under tiden som Johan Fredrik Martin arbetade med *Svenska Vuer* hade den franske konstnären Louis Belanger etablerat sig i Stockholm och gjort en snabb karriär.²²⁸

Före ankomsten till Stockholm 1798 hade han studerat i Paris och gjort resor i södra Frankrike, Schweiz och Italien, där han lärde sig vedutamåleriet.²²⁹ Därefter bodde han i London i åtta år och tänkte resa till Ryssland, men vid gränsen vägrades han komma in i landet på grund av kriget mot Frankrike. Då uppehöll han sig en sommar i Finland men valde sedan att bosätta sig i Stockholm där han mottogs med öppna armar. Louis

Belanger valdes in i Konstakademien 1799 och blev samma år hovmålare.

Strax efter ankomsten till Stockholm installerade han sig i en möblerad fyrarums-våning i De Geerska palatset, eller palatset Makalös, som han hyrde av den franskfödde kunglige kammartjänaren Rémy. Ett stall inreddes till ateljé. Med sig från Frankrike hade han en egen gravör, Louis-Joseph-Anger Cordier de Bonville, som anlände strax efter att Belanger installerat sig i Stockholm.

Redan vid ankomsten till Sverige planerade Louis Belanger för ett stort planschverk med titeln *Voyage pittoresque de la Suède*. Motiven skulle utgöras av storslagna landskapsmotiv från Sverige föreställande pittoreska platser: vattenfall, insjöar och kanaler, och med den förnämligaste platsen av dem alla: vattenfallen i Trollhättan. Albumet innefattade även de viktigaste hamnarna, vyer över huvudstaden och dess omgivning samt gruvor.

Trollhättefallen var vid denna tid en plats dit turister vallfärdade. Även utländska besökare i landet gjorde gärna en avstickare dit. Mary Wollstonecraft beundrade vattenfallen under sin skandinaviska resa sommaren 1795 – en resa som hon skildrade i boken *Letters Written*

During a Short Residence in Sweden, Norway, and Denmark, utgiven i London 1796, och översatt till svenska ett par år senare.²³⁰ Anders Fredrik Skjöldebrand skrev en bok om Trollhätte kanal och vattenfall, försedd med tolv planscher i mezzotintgravyr som han själv utfört. Boken *Description des cataractes et du Canal de Trollhätta en Suède* publicerades 1804 på franska.²³¹

Skjöldebrands målgrupp tycks ha varit den bildade resenären som antingen drömde sig bort i sin läsfätölj eller besökte platsen och ville veta mer om dess historia. Han inleder med att förlägga Trollhättefallen till sagans rike och finner i de isländska sagorna en förklaring till hur namnet Trollhättan har uppkommit. Enligt myten var stränderna intill fallen en plats för skådespel och envig, där till och med trollen fruktade den rysliga avgrunden. Därefter tar han med sin läsare på en promenad längs fallen, visar de häftiga forsarna och pekar ut lämpliga stigar, utsiktsplatser och bänkar att vila på. Han beskriver fallen vid Gullö, Toppö och Stampeström och redogör även för Ekeblads och Polhems slussar. I de färglagda mezzotintgravyrerna lyckas Skjöldebrand förenkla formerna på ett sätt som ger landskapen en imponerande och storslagen effekt.

För att förlägga *Voyage pittoresque de la Suède* bildade Louis Belanger ett bolag bestående av honom själv, en köpman i Stockholm vid namn G. L. Hagemeister samt den svenska konsuln i Neapel, Bernhard Kraft. Hagemeister förband sig att sälja trycken, såväl i Sverige som utomlands, och driva in betalningen. Tyvärr gick inte affärerna så bra. Louis

Gravyr av Cordier de Bonville efter militären och amatörkonstnären Johan Adam von Gerdtsens förlaga, "Wattufallet Polhem vid Trollhättan". Ur serien *Voyage pittoresque de la Suède*. Kungliga biblioteket.

Belangers planschverk *Voyage pittoresque de la Suède* blev aldrig fullbordat på grund av de stora kostnaderna förenade med projektet. På hösten 1800 gick bolaget i konkurs.²³² Endast tolv kopparstick blev färdiga, men det finns avtryck även efter sju ofullbordade plåtar. Kungliga biblioteket i Stockholm äger en fullständig samling av hittills kända gravyrer.

Louis Belanger försörjde sig därefter som landskapsmålare, och han var mycket produktiv, men kritiserades i sin samtid för en viss ytlighet. Viktigast tycks ha varit att utnyttja marknadens efterfrågan för det slags måleri han representerade. Han skissade snabbt och schematiskt upp det han redan kunde och hade lärt sig på kontinenten. Som professor vid Konstakademien undervisade han elever och gav vid sidan av privatundervisning åt flera kvinnliga konstnärer som ju inte hade möjlighet att skriva in sig vid akademien.²³³ De mest namnkunniga av dem, amatörerna Evelina Stading och Marianne Ehrenström, omnämns i Konstakademins utställningskataloger som ”elever till kungl. Hofmålare Belanger”.

Det finns inget som styrker att Cederholm var elev till Belanger, men dennes målningar utgjorde troligtvis en inspirationskälla för den unge akademieleven. En påtaglig likhet i färgskala och motivkrets runt sekelskiftet 1800 förenar dem.

År 1805 fick Louis Belanger ett förnämligt uppdrag, nämligen att bidra till Rosersbergs nya inredning med en stor fondmålning i matsalen. Vi ska uppehålla oss ett tag vid Rosersbergs slott norr om Stockholm eftersom det erbjuder goda möjligheter att studera landskapsmåleriet runt år 1800 i en tidsenlig miljö. Interiörerna i empirestil är i stort sett intakta och genom bouppteckningen 1818 och bibliotekarien Lorenzo Hammarskölds inventering från 1821 är kunskapen god om hur slottet var inrett.

Landskapet i inredningar på Rosersbergs slott

Vid sekelskiftet 1800 lät hertig Karl och hans gemål Hedvig Elisabet Charlotta av Holstein-Gottorp göra en omfattande renovering av lustslottet Rosersberg. Hertigens våning på Stockholms slott hade nyligen fått nya interiörer skapade av Louis Masreliez, den sengustavianska tidens främsta inredningsarkitekt. För Rosersberg anlätades den unge och relativt oprövade arkitekten Gustaf af Sillén. Sillén formade en avskalad nyantik inredningsstil i samklang med den moderna empirstilen i Paris som fått inflytande efter att Napoleon utropat sig själv till kejsare. Det var en nyklassicism grundad på nyliga arkeologiska

upptäckter med Charles Percier och Pierre-François-Léonard Fontaine som tongivande arkitekter.²³⁴ Arbetet med Rosersbergs slott påbörjades 1797 och skulle pågå till 1818.

Arkitektens första uppdrag på Rosersberg var att rita hertigens bibliotek. Vid Konstakademins exposition år 1800 ställde han ut en planritning av rummet och elevationer av alla sidor. Ritningarna visar ett rum med boksåp från golv till tak med en spiraltrappa ned till hertigens sovrum i våningen nedanför. Året därpå visade af Sillén ritningarna till arbetsrummet i anslutning till biblioteket. Det var inrett med fasta boksåp i bordshöjd där kartor, ritningar och gravyrer i folioformat förvarades. Mitt i rummet fanns ett större mahognybord där dessa kunde läggas ut.²³⁵

Biblioteket och arbetsrummet var en naturlig plats för samlingar av topografiska bilder och dyrbara planschverk av det slag vi nyss har sett exempel på. De exklusiva rummen visar vilken betydelse den sociala eliten lade vid sina samlingar. Hertig Karls boksamling var en av de förnämsta i landet och uppgick vid hans död till närmare 6 000 titlar.²³⁶

Äldre forskning om Rosersbergs inredningar har lagt stor vikt vid hertigen som beställare och medskapare i processen. Liksom sin bror Gustav III var hertig Karl konstnärligt begåvad och aktiv i ritarbetet. Reno-

Rosersbergs Slott.
Först utgitt efter ritning af A. F. Rodenholmen. 1815.

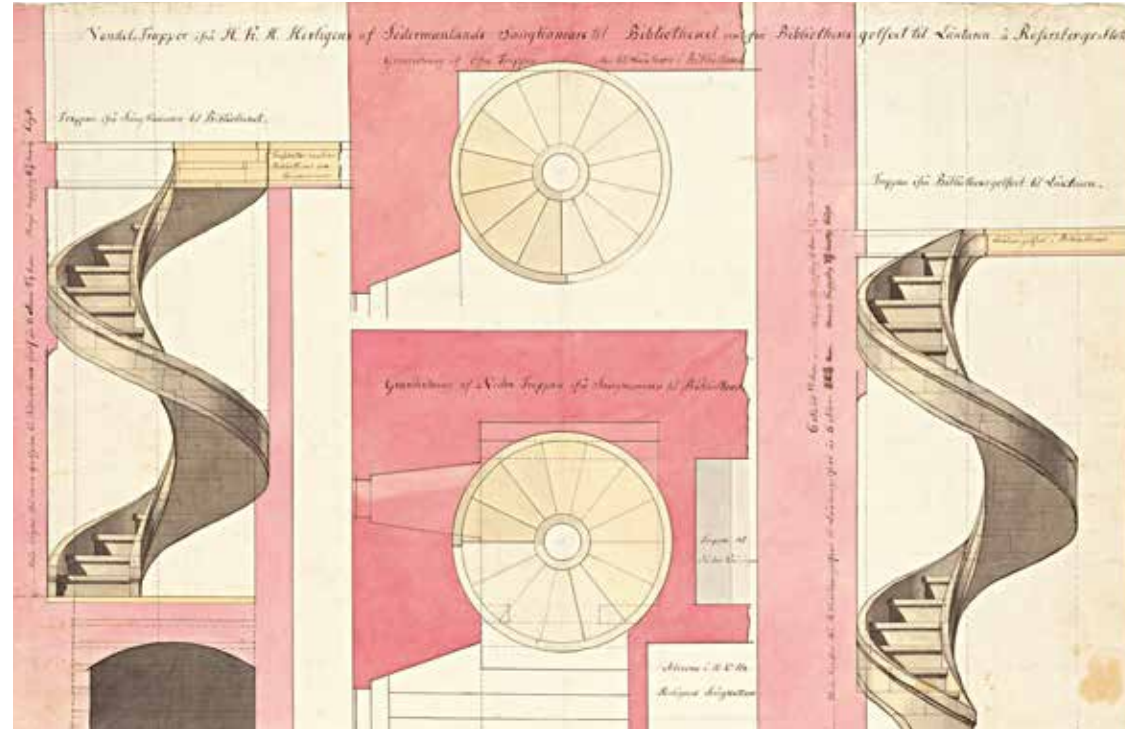
veringen och inredningen av Rosersberg var hertig Karls stora projekt under två decennier och bekostades ur hans handkassa.

Konsthistorikern Bo Vahlne driver i sin avhandling tesen att hertigens engagemang i frimurarorden skapar en tolkningsram åt inredningen av såväl hertigens som hertiginnans våning, där arkitektur, dekorativa element och emblem tjänade som metaforer i ett bildprogram präglat av kristen nyplatonism.²³⁷

Den fråga som bör ställas är om det verkligen bara var hertig Karls böcker i biblioteket, hans val av konst i salongerna, hans möbler och målningar i matsalen? Är tesen om hertig Karl som beställare så hårt driven att Charlotta helt skrivs ut som aktör i inredningen av sitt eget hem?

Senare forskning har lyft fram Charlotta som politisk aktör vid hovet.²³⁸ Liksom hennes inflytande över politiken har klarlagts bör hennes inflytande över bildprogrammet på Rosersberg lyftas fram i ljuset. Vilken roll spelade Charlotta? Vad vet vi om hennes intresse för konst och arkitektur? Vilka referenser till den klassiska konsten och litteraturen framkommer i brev och dagböcker? Tidigare forskning har inte betonat hennes delaktighet

Rosersbergs slott är ett 1600-talsslott som Gustav III:s yngre bror Karl (XIII) fick i gåva av staten 1762. "Rosersbergs slott. Tecknad efter naturen af A. F. Cederholm, 1816". Uppsala universitetsbibliotek.

Gustaf af Sillén, ritning till hertigens bibliotek. Biblioteket var ett nytt rum i slottet som hade skapats genom att utnyttja den stora salen på övervåningen som delades av utmed ena kortsidan med en tvärvägg. Den höga takhöjden medgav ett bibliotek i två våningar med en balkongvåning och spiraltrappor mellan våningarna. Kungliga biblioteket.

i utformningen av Rosersberg mer än när det gäller parken.²³⁹ Genom att rikta uppmärksamhet mot Charlotta en smula och se måleriet i hertiginnans matsal i ett sammanhang utanför frimureriet och dess hieroglyfer vill jag öppna för en annan tolkning.

Under tiden som arbetet med biblioteket pågick var hertigparet på resa i Europa, en resa som skulle vara i 14 månader och gå till städer som Berlin, Prag och Wien med en rad stopp utefter vägen. Resan påbörjades i augusti 1798 mindre än två månader efter

att Charlotta nedkommit med en gosse. Han föddes en månad för tidigt, var klen i växten och blev bara några dagar gammal.

Anledningen till hertig Karls resa var att han skulle kurera sin hälsa genom vistelse på kurorter. Beslutet att Charlotta skulle följa med fattades så sent som åtta dagar före avresan. I sin dagbok för augusti 1798 skriver Charlotta att hon tänkte göra en liten tur till Uppland. ”Som jag nödvändigt behövde någon förströelse, beslöt jag att också resa bort, göra en utflykt till gruvorna i Dalarna samt till trakterna av Uppsala och Gävle”.²⁴⁰ Från denna idé utvecklades tanken att hon skulle följa med Karl på hans resa i Europa. Hon skriver vidare i dagboken att hon alltid hade velat resa utomlands och att den drömmen nu skulle förverkligas.

Hertigparet for genom ett Europa som redan hade börjat bli kyligt om nätterna. Målet var Karlsbad i Tjeckien med sina varma källor och sitt mineralhaltiga vatten där de skulle stanna och genomgå en brunnsskur. Charlotta beskriver slotten som de gästade i städernas närhet och hur deras interiörer och parker var beskaffade. Hon berättar om människor hon träffade och om visiter, baler och soaréer hon deltog i. Hon redogör även utförligt för den konst som hon studerade i tavelgallerier och i kyrkor. Framträdande i hennes dagboksskildring är en kvinna på bildningsresa.

Charlotta berättar i jagform, men vi ska inte förledas tro att hon i dessa stunder var helt ensam. Detta berättarperspektiv hör den moderna romanen till som föds vid denna tid, liksom dess underformer brevromanen och reseskildringen.²⁴¹

För att bringa klarhet i vad hon tog med sig av intryck från resan hem till Sverige följer här några exempel. Marmorpalatset i Potsdam utanför Berlin gjorde starkt intryck på henne. Det var ett helt nybyggt slott i klassicistisk stil uppfört på uppdrag av Fredrik Vilhelm II av Preussen. Till kungaparet Fredrik Vilhelm III och drottning Louise, arvtagare efter Fredrik Vilhelm II, var hertigparet bjudet på middag.²⁴²

Intill palatset ligger Neuer Garten, en park som är ett tidigt exempel på engelsk landskapsarkitektur i Tyskland. På eftermiddagen fick de en visning av Sanssouci, ett slott och en park inte långt från Marmorpalatset. Där beundrade Charlotta verk av Guido Reni och Tizian.

Sans-souci har ett utomordentligt präktigt tavelgalleri med oskattbara mästerverk.

*Tyvärr såg jag det i sådan hast, att jag omöjligt kan minnas varje särskild tavla. Det går alldeles runt i mitt huvud, när jag tänker därpå. Men tavelgalleriet var givetvis det, som på detta slott mest slog an på mig.*²⁴³

Charlotta beklagar att hon inte fick mer tid i Potsdam innan de var tvungna att fara vidare till Dresden; varken trädgårdarna, slotten eller staden Potsdam hann hon se ordentligt. I Dresden stannade de också bara tillfälligt, men där hann hon i alla fall besöka katolska kyrkan där en altartavla av Anton Mengs imponerade, och hon bevistade en stor tavelsamling (Gemäldegalerie Alte Meister) som var inrymd i ett museum tillgängligt för besökare.

*Jag ville naturligtvis ej försumma att besöka det utan begav mig dit på eftermiddagen. Det är alldeles magnifikt och innehåller en utomordentligt värdefull samling särskilt av Rubens' och andra både gamla och nya konstnärers verk. Man skulle behöva många dagar för att riktigt kunna taga alla dessa skatter i skärskådande. Mest beundrade jag Correggios berömda 'Natten', Raphaels "Magernas tillbedjan" och flera andra av hans duka, målade i olika maner. En tavla av Albrecht Dürer är då sannerligen icke skön men naturligtvis mycket dyrbar, eftersom han betraktas som en av målarkonstens äldste.*²⁴⁴

I Prag besökte hon den gotiska kyrkan S:t Peter och Paul där hon fann en målning av den samtida konstnären Angelica Kauffmann särskilt beundransvärd. Kauffmann var en av sin tids

mest uppskattade konstnärer inom porträttkonst och historiemåleri. Hon var under lång tid verksam i Italien och målade i nyklassisk stil.

I Wien fanns fler tillfällen att beundra gotiska katedraler. Charlotta besökte Stefansdomen åtskilliga gånger för att beundra alla dess skatter. Kejsare Fredriks sarkofag från slutet av 1400-talet med sina 240 skulpturer uppfattade hon som enkel men mycket vacker. I kejsarens tavelsamling i Belvedere nämner hon några konstverk som hon uttrycker särskild beundran för.

Några dukar slogo särskilt an på mig, däribland "Kärleken" och "Danaë" av Correggio – två verkliga pärlor. En hel sal är uppfylld av Rubens, många alldeles magnifika, samliga tagna från kyrkor i Nederländerna. Egendomliga äro de gamla målningarna av Albrecht Dürer, och en annan från tolfte århundradet är synnerligen märkvärdig. Den såg ut att vara en oljemålning men är i själva verket en akvarell, som blivit fernissad. Konstnäreus namn minns jag ej. Av Angelica Kauffmann finnas många vackra saker. Nästa gång jag går dit, skall jag försöka att studera allting noggrannare och bättre komma ihåg, vad som är särskilt anmärkningsvärt.²⁴⁵

Väggarna i arbetsrummet är täckta med färggravyrer. De föreställer engelska genremotiv och topografiska landskapsvyer samt ruiner i den antika staden Palmyra. Inspiration till denna vägg kan ha kommit från hertigens lillebror Fredrik Adolf på Tullgarn som nyligen hade inrett ett kabinett med ett liknande arrangemang. Trenden att inreda *print rooms* där väggarna tapetsrades med tryck kom från England och var mycket populär på 1700-talet.

Detta kan räcka som exempel på hertiginans konstmak. Det är den klassiska konstens mästare hon lyfter fram, med en viss skepsis inför Albrecht Dürer, förmodligen på grund

av hans realism. Av samtida konstnärer nämner hon särskilt den schweiziskfödda målaren Angelica Kauffmann som specialiserade sig på kvinnoporträtt och kvinnliga gestalter

Groffan: Rosersbergs Trädgård
Etched for nature of A. F. Cederholm 1816.

i den klassiska mytologin. Uttrycklig avsky visade hon mot det franska trädgårdsidealet och den franska barocken i Ludvig XIV:s stil. Det var det engelska trädgårdsidealet som nu var rådande, även i Sverige.

Vid sina besök i de större städerna framträder Hedvig Elisabet Charlotta lika stressad och mån om att bocka av sevärdheter som en nutida turist på resa i Europa. Inte bara sevärdheter skulle hinnas med, hertigparet shoppade också. Charlotta berättar åtskilligt om besök i bodar. Utöver möbler, böcker och gravyrer inhandlades skulpturer, figurer och reliefer av marmor, terrakotta och alabaster, samt ljuskronor till hemmet i Rosersberg.²⁴⁶

Shopping var även något hon ägnade sig åt på hemmaplan, men kanske inte så mycket springande i Stockholms bodar och handelskvarter som genom att beställa prover och att låta särskilt betrodda vid hovet utföra de ärenden hon önskade få gjorda. My Hellsing har i en studie om hertiginnans shoppingvanor visat att shopping vid hovet i Stockholm var en praktik som fördjupade vänskapsband mellan sociala likar. "Samtal om mode, besök

i butiker och taktila färdigheter fördjupade befintliga vänskapsband, markerade social åtskillnad och tillhörighet till en grupp. I Hedvig Elisabeth Charlottes fall hade sådana praktiker politiska implikationer".²⁴⁷

Hertiginnans inflytande över inredningen av deras gemensamma hem var förmodligen större än vad räkenskaper har kunnat berätta. Forskning som utgått från hertiginnas brev och biljetter har kunnat styrka att hon var en politisk aktör, så varför inte även en aktör i hemmet?²⁴⁸

Efter hemkomsten i november 1799 gjorde Karl och Charlotta upp planer för parken. De drömde om att skapa en engelsk park och bryta upp den geometriska lustträdgårdens struktur med *pelouser*, men Karl hade svårt att få pengarna att räcka till för sina ofta storslagna planer och expenser. Under den utländska resan hade de besökt den engelska parken vid slottet i Wörlitz med sina frimureriska inslag, som redan vid denna tid beundrades i progressiva kretsar.²⁴⁹ När det gäller den omfattande förändringen av lustträdgården till en landskapspark var Charlotta i hög grad engagerad i arbetet.²⁵⁰

Målningarna i matsalen visar resultatet av arbetet med den nya landskapsparken. Matsalen ligger i hertiginnans del av slottet och kallas därför "hertiginnans matsal". Tidigare

forskning har inte beaktat Charlottas smak och bildning, eller föreslagit att hon kan ha haft inflytande över inredningsprogrammet, förutom hertigparets gemensamma intressen i esoteriska och frimureriska kretsar. Detta beror troligen på att sådana frågor sällan diskuterades på 1980-talet när Bo Vahlne skrev sin doktorsavhandling.

Målningarna, som är infälda i väggfälten, är utförda av Louis Belanger och Axel Otto Mörner. Officeren och amatörkonstnären Mörner, som var Karls kavaljer på Rosersberg och också deltog i resan, målade de flesta landskapsstyckena i salen. Belanger bidrog med den stora fondmålningen som visar Rosersberg från norr och ett väggfält till vänster om fondmålningen som skildrar en del av parken, inklusive Kettils grotta. Målningarna knyter an till hertigparets esoteriska intressen.

Kettils grotta var ett eremitage som byggdes i den nya landskapsparken. Hertig Karl lät uppföra grottan till Charlottas ära 1802, vilket en runsten utanför grottan upplyser besökaren om. Axel Otto Mörner målade även två nyuppförda byggnader i Rosersbergs park, som liksom Kettils grotta tros ha ingått i den frimureriska riten. Dessa byggnader kallas Graven och Ruinen.²⁵¹

Bo Vahlne har analyserat bildprogrammet och de fem dörröverstyckena med målningar

◀ Axel Fredrik Cederholm, "Grottan i Rosersbergs Trädgård. Tecknad efter naturen af A. F. Cederholm, 1816". Uppsala universitetsbibliotek.

Rosersbergs slott ligger vid en vik av Mälaren norr om Stockholm. Plafondmålning i hertiginnans matsal av Louis Belanger, olja på duk, utförd omkring 1805.

som föreställer vyer över Ulriksdals, Bäckaskogs, Karlbergs, Gripsholms och Uppsala slott, samt utsikter över vattenfallet i Trollhättan och Strömsholms kanal. Han medger att det är svårare att tolka slottsmotiven och

utsikterna i termer av det nyplatoniska tolkningsschemat.²⁵²

Drar vi oss till minnes vad hertiginnans ursprungliga planer var, innan hon bestämde sig för att följa med sin make på resan, öppnar

sig ett annat rum för tolkning än det esoteriska. Hon tänkte sig en utflykt till gruvorna i Dalarna, troligen Falu koppargruva, samt till trakterna av Uppsala och Gävle. Tänkbara resmål under denna tur kan ha varit Uppsala slott och Strömsholms kanal, som var populära utflyktsmål och omtyckta av konstnärer som sökte pittoreska motiv.

Den centrala målningen i matsalen, utförd av Louis Belanger, visar Rosersbergs slott och parken som hertiginnan själv varit delaktig i att utforma. Axel Fredrik Cederholm, som vid den tiden målade i samma stil och färgskala som Belanger, kände sannolikt till Belangers uppdrag. Som professor vid Konstakademien kan Belanger mycket väl ha varit en inspirationskälla för den då ännu unge Cederholm. Och om inte Axel Otto Mörner redan var känd för honom, blev han det förmodligen nu. Senare reste även Axel Fredrik Cederholm till dessa platser i Uppland, förmodligen för att han visste att där fanns pittoreska motiv.

Målningarna på dörröverstyckena, som skildrar slott, bottenar i det nationella topografiska landskapsmåleriet som var etablerat vid sekelskiftet 1800. Mörners målningar av vattenfallet i Trollhättan och Strömsholms kanal skiljer sig från såväl slottsutsikterna som motiven från Rosersbergs park. Dessa målningar avbildar två samtida byggnadsprojekt: kanal-

byggena. Strömsholms kanal, färdigställd 1795, och Trollhättans kanal, invigd 1800, var centrala för Sveriges infrastruktur. Kanalerna spelade en viktig roll för att underlätta transporten av exportvaror som stångjärn till hamnarna och bidrog även till ökad turism och förbättrad inhemsk transport mellan städer och regioner. Platserna hade också runt 1800 blivit turistmål i sig själva, kända för sin storslagna natur.

Värt att notera är att detta är exempel på dekorativt inredningsmåleri. Konstnären avsåg inte att ställa ut dessa verk på Konstakademien; de var snarare skapade för ett specifikt uppdrag och anpassade till beställarens önskemål. Dekorativt måleri har generellt sett en lägre grad av autonomi jämfört med exempelvis historiemåleri, där konstnären fritt gestaltar sitt ämne. Inte desto mindre kan dekorativt måleri säga något viktigt om den tid konstnärer och beställare levde i.

Vi ska strax knyta an till de resor som Axel Fredrik Cederholm gjorde i trakterna av norra Uppland och Gästrikland, men vi håller oss kvar ett tag i Rosersbergs slott och den konstsamling som hertig Karl och Karl XIV Johan byggde upp. En stor del av denna samling bestod nämligen av samtida landskapsmåleri.

Karl Johanstiden och det romantiska landskapsmåleriet

Efter hertiginnan Hedvig Elisabet Charlottas död 1818 gick Rosersberg i arv till den nye kungen Karl XIV Johan, som även var hennes adoptivson. Litteratur- och konsthistorikern Lorenzo Hammarsköld gjorde en förteckning av inventarierna i Rosersbergs slott i maj 1821, med en detaljerad redogörelse för inredningen i de olika rummen. Vi vet därför mycket väl vilka konstverk som fanns där när Karl XIV Johan och hans gemål drottning Desideria hade tagit över slottet efter avlidna änkedrottningen Hedvig Elisabet Charlotta.

Hammarsköld berättar att det forna biljardrummet på andra våningen hade blivit ett galleri för tavlor – främst landskap, bataljer och bambocciader. Bland verken fanns en vy av Rosersberg målad av mamsell Åkerman och några akvareller av professorerna Emanuel Limnell och Louis Jean Desprez, som ännu inte blivit uppsatta utan ställts in där tillsammans med andra målningar avsedda för rummet. Bland dessa fanns ett verk av Axel Fredrik Cederholm som hade ställts ut på Konstakademien 1820.

Bland dessa bör man äfven för ämnets skull hägkomma, den af Hr Cederholm, i aquarell målade vue af Hans Kongl. Maj:t vår regerande allernådigste Konungs Hyllning,

*på Lejonbaken (sic!), i Stockholm, den 19 maj 1818.*²⁵³

Enligt katalogen var motivet avtecknat inifrån Kungliga Dramatiska Teaterhuset. En annan målning som dokumenterar samma händelse ställdes ut 1824, och båda köptes sannolikt in av Karl XIV Johan. Dessa målningar kom senare att ingå i Karl XV:s samling, som efter kungens död 1872 testamenterades till Nationalmuseum.²⁵⁴

I ett kungligt slott hängde alltså oljemålningar av både framstående akademiledamöter och professorer, samt mindre verk av konstnärer och konstälskare utanför akademien. Detta är med vår tids mått mätt anmärkningsvärt. Samlingar byggs idag ofta utifrån konsthistoriska argument som banbrytande verk eller skolbildande mästare. Karl XIV Johans samling speglar en tid då konstlivet ännu inte hade utvecklat egna måttstockar för bedömning av kvalitet; istället styrdes värderingen i hög grad utifrån externa referenser och berättelser.

Vid sekelskiftet 1800 hade konsten ett tydligt syfte att tjäna kyrkans, statens och nationens intressen. Även amatörernas alster hade ett nyttoanspråk i landskapens skildringar av nationen.²⁵⁵

Axel Fredrik Cederholm. "Kung Karl XIV Johans hyllning", 1818. Gouache på papper. Nationalmuseum.

Att Axel Fredrik Cederholm valde att teckna motivet inifrån teaterhuset är värt en notering. Från skådespelarnas foajé, ett vackert inrett rum i sydöstra tornet som även rymde bibliotek och kostymförråd, hade han en utmärkt utsikt över Strömmen och slottet.²⁵⁶ Uppifrån tornet kunde han studera folkmassorna, deras klädsel och vakthållningens uniformer.

Det realistiska utförandet är särskilt intressant. Målningen kan, med hänvisning till titeln och motivet, knytas till en särskild kategori av stadsvyer som dokumenterar minnesceremonier över stora män. Att hylla och ära kungamakten med konstnärlig finess var en betydelsefull uppgift för den offentliga konsten, men realismen i utförandet var Cederholms speciella bidrag. Varifrån hämtade han denna inspiration? Var det amatörernas detaljerade akvareller, eller snarare de realistiska idealen i skildringen av borgerliga interiörer och stadsscener inom den samtida scenografin?²⁵⁷ Det senare alternativet framstår som mer sannolikt.

Likt målningen med Dramatiska Teaterns brand och ruiner, skildrar Cederholm här en för stockholmare minnesvärd händelse. Längs Norrbro, Slottskajen och Lejonbacken paraderar Svea Livgarde i trupper och från Kronans fartyg mitt i Strömmen skjuts salut. I förgrunden längs Strömkajen och på Strömparterren

har en publik samlats för att beskåda paraden. Eleganta damer i tunna klänningar har svept in sig i värmande sjalar eller kappor, medan männen bär färggranna rockar, en stil som var aristokratins flärdfulla ideal och som även borgerskapet hade anammat.

Under det tidiga 1800-talet var modet för män fortfarande mycket färgstarkt. Först mot slutet av 1800-talet, när borgerskapet utgjorde den breda medelklassen, blev klädkoden mer dämpad, med svart, vitt och grått som dominerande färger.²⁵⁸

Grevinnan Märta Helena Reenstierna från Årsta, som nämnts tidigare, hade denna dag åkt in till staden för att bevittna hyllningarna. I sin dagbok skriver hon att det var en klar och varm dag. Hon hade tagit en roddbåt från Ragvaldsbro till Riddarholmen och länge stått vid Kastenhof innan hon närmade sig hyllningsplatsen vid slottet. När trupperna avtågade mot Ladugårdsgärdet drog hon och hennes sällskap sig mot Kungsträdgården för att komma närmare, men beskriver hur "Solskenet och afståndet samt de mångfaldiga couleurs som hvimlade, tillika med luften voro plågsamma för ögonen och vållade att jag ej särdeles såg cérimonien".²⁵⁹

Enligt hertig Karls bouppteckning fanns det 39 konstverk i biljardsalens tavelgalleri, varav flera fortfarande finns att se på slottet idag. Förutom av Louis Belanger fanns verk av bland andra Pehr Hilleström, Pehr Gustaf von Heideken och Carl Johan Fahlcrantz.²⁶⁰ Flest målningar var gjorda av Fahlcrantz. Inkluderar vi de målningar som Karl XIV Johan köpte och placerade på Rosendal, hans lustslott på Djurgården, kan vi till dem lägga till Jeanette Åkerman, Carl Samuel Graffman och alltså även Axel Fredrik Cederholm.

Flertalet av målningarna i biljardsalen på Rosersberg föreställer vyer över de kungliga lustslotten, parker, landskap med ruiner och pittoreska landskapsstudier – både av svenska och norska landskap. Detta speglar unionen mellan Sverige och Norge, där Karl XIV Johan var regent över båda länderna.

Även Carl Johan Fahlcrantz var jämngamalt med Axel Fredrik Cederholm, och kan med sin levnadsbana tjäna som ännu ett exempel på hur en livs- och karriärväg kunde se ut vid sekelskiftet 1800. Han växte upp i Dalarna och kom till Stockholm som sextonåring 1791 och började som elev till förste dekorationsmålaren vid Kungliga Teatern, Johan Gottlob Brusell, för att strax därefter fortsätta för den yngre dekorationsmålaren Emanuel Limnell. På Brusells rekommenda-

Carl Johan Fahlcrantz. "Utsikt över Haga", 1811. Fahlcrantz gjorde flera målningar med motiv från Haga. I biljardrummet i Rosersberg fanns två motiv från Hagaparken. [Nationalmuseum](#).

tion följde han Konstakademiens undervisning och fick Louis Belanger i landskapsmålning, förmodligen undervisades han även av Louis Jean Desprez och Elias Martin.

Carl Johan Fahlcrantz skulle bli den store landskapsmålaren under 1800-talets första decennier; Pehr Gustaf von Heideken räknas som hans främste elev. von Heidekens konstnärliga karriär tog dock en annan riktning, då

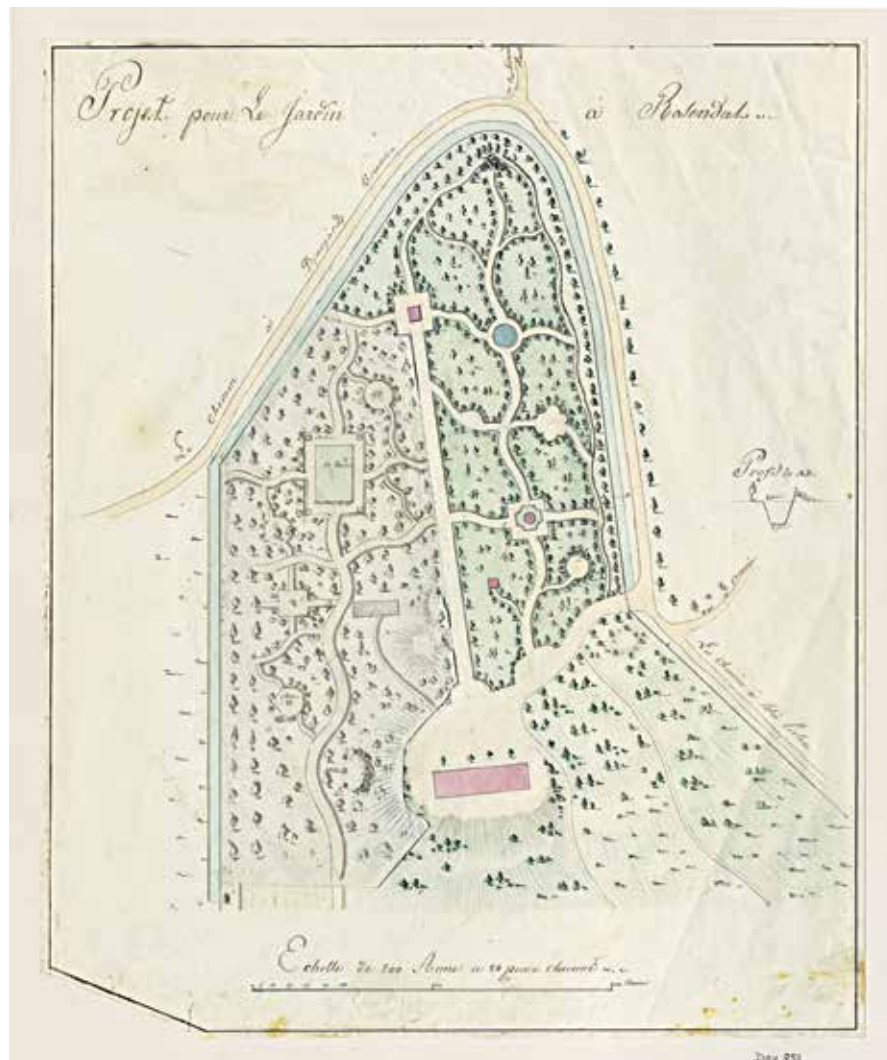
han sedermera blev "conducteur", alltså intendent för Kongl. Museum där han arbetade som målerikonservator. Men till skillnad från Fahlcrantz som aldrig företog någon längre utlandsresa reste von Heideken till Rom.

Jeanna eller "Jeanette" Elisabeth Åkerman, som räknades upp jämte professorerna Limnell och Dezprez, var främst verksam som sångerska, musiker och kompositör i Göteborg och en av de drivande krafterna bakom Harmoniska Sällskapet, ett amatörmusikersällskap som bedrev konsertverksamhet.²⁶¹

Men Jeanette Åkerman var också som amatör en skicklig landskapsmålare. Somrarna 1817, 1818 och 1819 målade hon av Rosendals slott och ägor utifrån sex olika perspektiv. Under dessa år var Karl XIV Johan i färd med att förvandla sin nyinköpta egendom till ett lustslott nära huvudstaden. Till ägorna hörde 124 tunnland skog, berg och äng som kompletterades med 46 tunnland skogsmark, alltså sammanlagt 190 tunnland eller 95 hektar mark. Stegvis förvandlades Djurgårdens betesmarker och skogbevuxna bergsknallar till ett öppet parklandskap med slingrande pro-

Jeanette Åkerman, "Rosendal från norr", utan årtal. Karl XIV Johan samlade på landskapskonst. Åkermans sex vyer över Rosendal köptes in av kungen och placerades i det återuppbyggda lusthuset. [Nationalmuseum](#). ▶

Förslagsritning över Rosendals slottspark på Djurgården i Stockholm, cirka 1817. Uppsala universitetsbibliotek.

menadstigar. Arkitekten och konsthistorikern Christian Laine menar att Karl XIV Johan hade en medveten plan att förvandla Rosendal till ett offentligt park- och promenadlandskap.²⁶²

Men knappt hade färgen torkat i Rosendal förrän en brand ödelade hela huvudbyggnaden. Sommaren 1819 målade Jeanette Åkerman en utsikt över Rosendal som har ett märkligt tomrum i mitten – lustslottet som inte längre fanns. Några år skulle dröja innan en ny huvudbyggnad var på plats.

Efter dessa exempel, som har syftat till att visa på landskapsmåleriets position vid sekelskiftet 1800 – inklusive dess olika genrer, miljöer, utövare och beställare – är det nu dags att titta närmare på Axel Fredrik Cederholms landskapsstudier. Dessa teckningar ställdes inte ut på Konstakademien, utan var skisser och förstudier gjorda under utflykter i Stockholmsområdet och under resor i landet.

► ”Sirishof på Kongl. Djurgården. Tecknad efter naturen af A. F. Cederholm”, 1816. Uppsala universitetsbibliotek.

*Sirishof på Kongl. Djurgården.
Tecknad för naturen af S. F. Cederholm 1810.*